

Приказ књиге [Драгана Марковића, Српске жртве Сребренице 1992—1995](#) ,
[Историјски пројекат Сребреница, Београд 2012.](#)

Српска култура не може да искуси, нити да издржи, поготово не може да процени ван клишеа, да се практично дистанцира од предрасуда и да, истовремено, дубље у себе похрани сазнање да је српски народ претрпео геноцид. – Мило Ломпар, Моралистички фрагменти [\[1\]](#)

У заглушујућој какофонији која годинама допире од различитих јавних делатника и у којој се, са потпуно идеологизованих позиција позива да се српски народ суочи са злочинима које су његови сународници починили у ратним дешавањима на територији бивше Југославије, тешко је замислити веће освежење од ове књиге. И поред тога што је овакав позив сасвим легитиман, мора се нагласити да ако изостане уравнотежен поглед на ратна дешавања, и на жртве које су различите заједнице поднеле, долази се до опасне ситуације када идеологија потискује истину, када постаје једини легитимни наратив. У оваквој ситуацији, која је у великој мери карактеристична за главни део српског јавног простора, долази се у ситуацију када је нелагодно и готово непристојно говорити и писати о српским жртвама, када се, између осталог, са готово садистичком хладноћом, очекује од представника српског народа да партиципирају у прослављању оних ратних операција које су за српски народ представљале увод у егзодус.

Са више страна можемо приказати намере и мотиве аутора ове књиге. Прво, Историјски пројекат Сребреница више година издаје важне публикације које осветљавају дешавања у Сребреници и околини током Грађанског рата у Босни и Херцеговини од 1992. до 1995. године тако да су српска страдања на овом подручју сасвим разумљив део комплекса тема којима се овај истраживачки пројекат бави. [\[2\]](#) Друга два мотива су унеколико актуелнија: потреба за критичким освртом на *Босански атлас злочина*

[\[3\]](#)

, пројекта којим руководи Мирсад Токача, који, према мишљењу Стефана Каргановића не третира равноправно жртве свих зарађених страна и нарочито тенденциозно

занемарује злочине почињене према српском становништву у Сребреничком крају и малициозна изјава Дејвида Швендимена, донедавног шефа Одељења за ратне злочине Државног суда Босне и Херцеговине у Сарајеву. У овој изјави Швендимен је навео како се не може разговарати са било ким ко мисли да је могуће изједначити број српских и бошњачких жртава. Ова морбидна аритметика мртвих ниједном разборитом човеку ни не пада на памет. Овакви прорачуни имали би смисла једино у демографским анализама док за правну квалификацију злочина немају никакву тежину.

[4]

Ипак, Каргановић у

Поговору

напомиње да је ова изјава само убрзала процес писања и објављивања ове књиге а можемо нагласити да је потреба за њеним појављивањем постојала без обзира на овај иступ који, колико аутор овог приказа може да просуди, није у нарочитој мери медијски пропраћен. Ова књига не инсистира ни на каквим бројевима па чак ни на квалификацији злочина – она само позива да се и српске жртве поштено третирају, да се докази о српским страдањима јасно презентују и на крају да се у отвореном дијалогу дође до што утемељенијих сазнања о ратним дешавањима у БиХ.

Садржај ове књиге чини неколико целина: *Предговор издавача* и *Увод аутора*, затим главни део текста у коме су презентована сведочења и подаци претежно о нападима на српска села у околини Сребренице од 1992. до 1995. године али и други инциденти и акти насиља према становништву српске националности (заседе, убиства, злостављања у Сребреничком затвору итд) – укупно 50 одељака; после

Поговора

следе

Прилози

, део књиге хетерогеног састава и на крају закључак на енглеском језику. У

Предговору

аутор монографије прокламовао је методолошка начела којих ће се држати приликом селектовања грађе. Циљ аутора је да се презентују само проверљиве чињенице. Највећи део текста књиге стога чине извештаји о актима насиља над српских становништвом изложени хроничарски прецизно и бирократски хладнокрвно. Иако је реч о стравичним дешавањима, аутор је сматрао да не сме да упадне у замку емотивне ангажованости што би несумњиво онемогућило прецизно излагање чињеница и самим тим умањило веродостојност истраживања – приступ који је одабран допушта подацима да говоре сами за себе. Аутор

Предговора

Стефан Каргановић, оснивач и председник Историјског пројекта Сребреница, наглашава да циљ књиге није статистичко парирање жртвама друге стране. Овакав поступак несумњиво би представљао беспримерну политизацију људске трагедије, од које користи не би имала ни српска ни бошњачка заједница. Географски опсег теме чине насеобине српског становништва унутар сребреничке енклаве и изван ње које су нападале муслиманске снаге које су се налазиле у Сребреници, с тим да се ова зона у једном периоду 1993. простирала и на предео Церске. Да би нека особа била

квалификована као

српска жртва Сребренице

аутор је увео неколико строго одређених критеријума: разматране су само особе српске националности страдале на тачно одређеном географском поднебљу; за сваку поједину жртву је поштован критеријум проверљивости, односно постојање релевантног документа или сведочења и на крају припадници признатих војних формација убрајани су међу жртве само ако су страдали на начин кажњив према одредбама Женевских конвенција, што је најчеште подразумевало егзекуцију након заробљавања. Ако неки од ових критеријума није испоштован особа није убројана међу српске жртве Сребренице. На овај начин аутор је дошао до броја од 705 жртава, за које постоје релевантни подаци, али напомиње да пошто је реч о отвореном пројекту број није коначан.

Каргановић спомиње квалификацију ових злочина као геноцида више као теоријску могућност, за коју је неопходно додатно елаборирање засновано на правним и историјским истраживањима, него као изричиту тврдњу.

Пошто највећи део студије чини низ сведочења и извода из докумената распоређених претежно по местима напада и инцидентима, мислимо да није упутно да сваки од тих педесетак случајева појединачно приказујемо, јер би се тиме читалац беспотребно оптеретио подацима, а свакако да било какав извод не може да замени непосредни увид у прикупљени и обрађени материјал. Због тога ћемо само кроз неколико карактеристичних примера покушати да прикажемо кључне карактеристике страдања српског становништва у сребреничком крају током Грађанског рата у Босни и Херцеговини да бисмо се потом осврнули и на покушаје квалификације и анализе злочина које је у *Предговору* и *Поговору* дао Стефан Каргановић.

Целокупан систем деловања муслиманских снага у околини Сребренице карактерисао је најпрецизније Холандски ратни институт у свом извештају из 2002. године:

Остатак 1992. Срби су провели у дефанзиви. Муслимански борци из Сребренице напали су укупно 79 српских места у подручјима Сребренице и Братунца. Понашали су се по устаљеном обрасцу. Прво су Срби били истерани из етнички мешаних насеља. Онда су били нападнути српски засеоци окружени муслиманским насељима и на крају су преостала српска насеља била прегажена. Становништво је убијано, њихови домови похарани, спаљени или дигнути у ваздух. Постојала је тежња да се напади изводе на српске националне празнике (као што су Ђурђевдан, Видовдан, Петровдан и Божић), вероватно зато што се тада очекивало најмање отпора. Али то је истовремено

доприносило растућој огорчености међу Србима. [...] На крају од првобитних 9.390 становника Срба у подручју Сребренице остало је само њих 860, и то углавном у четири села Скелани, Црвица, Петрица и Лијешће. Српски покушаји да бране друга села нису имали успеха. Срби са подручја Братунца углавном су били потиснути у сам град Братунац. [5]

Из прикупљеног и презентованог материјала није лако изабрати само неколико случајева који сведоче о карактеру ових дешавања. Због тога морамо да се оградимо пред читаоцима да избор ни у ком случају не представља градацију почињених злодела већ илустрацију ауторовог приступа и начина обраде грађе и излагања истраживачких резултата. Од 116. до 119. странице приказан је напад на ширу околину села Каменице. Напад је извршен 6. новембра 1992. године под командом Насера Орића на подручје села Каменице и на снаге Војске Републике Српске (ВРС) који су се налазили на линији разграничења Каменица—Глођанско брдо. У овом нападу заробљен је већи број припадника ВРС који су масакрирани. Након ослобађања Каменице у фебруару 1993. у неколико отворених јама пронађено је 41 тело убијених припадника ВРС. Подаци које аутор наводи потичу из записника Основног суда у Зворнику сачињеног 22. фебруара 1993. и 19. марта 1993. године, број Кри 9/93 – у сваком одељку прецизно је назначен извор података. Подаци које доноси овај записник недвосмислено воде до закључка да су припадници снага ВРС након заробљавања злостављани а потом и погубљени. Чланови породица који су идентификовали ова тела наводе да су унакажени остаци сведочили о зверским злостављањима: заробљени су кастрирани, делови тела су одсецани и паљени, закивани су за дрвеће. Преживели припадници ВРС сведоче да су они и њихови саборци након заробљавања злостављани, а да су многи војници погубљени, што представља очито кршење Женевских конвенција.

Други случај којим ћемо покушати да презентујемо садржај књиге је заседа муслиманских снага на путу Сребреница—Скелани у Подосмачама [стр. 21—22]. Овде су муслиманске снаге 7. маја 1992. године извеле више напада на возила којима су се превозили српски цивили. Стјепановић Видосава, преживели сведок једног од напада сведочи да ју је тог дана син послао по намирнице у Бајину Башту. Са њом је кренула и снаха Стјепановић Радосава са двоје малолетне деце. Колона возила је код села Осмача наишла на барикаду због које су морали да стану – истог тренутка на њих је отворена ватра. Након петочасовне пуцњаве Видосаву су престрављену скинули са камиона и она је тада видела да јој је снаха убијена поред своје деце – у књизи је описан читав низ оваквих случајева дејстава на цивилна возила из заседе (између осталих убиство народног посланика Горана Зекића, стр. 23—24; заседа на путу Сребреница—Скелани у месту званом Витез, стр. 39; заседа на магистралном путу Милићи—Сребреница у месту Жутица, стр. 42; заседа на магистралном путу Зворник—Милићи—Сарајево у месту Коњевић Поље, стр. 43—46). Низ ових случајева указује на јединствен циљ — одсецање српске заједнице у Сребреничком крају од спољњег света, онемогућавање редовног снабдевања и ширење страха и панике као увода у етничко чишћење.

Марковић је настојао да поред имена жртве да и њене личне податке: име оца, датум рођења, место и време страдања.

Пре систематског излагања сваког појединачног злочина и напада у књизи је смештен *П редговор издавача*

Стефана Каргановића, који због полемичког и синтетичког карактера, може да се чита и након главног дела књиге а мање заинтересован читалац може да стекне општи али прецизан увид у историјат ових дешавања ослањајући се искључиво на овај предговор. На самом почетку

Предговора

Каргановић истиче да је свестан да се овом књигом испуњава једна празнина у историјату ратних дешавања у БиХ и да њен садржај може бити неугодан за оне који инсистирају на званичном наративу о масакру у Сребреници [стр. 5]. Неколико је тема у овом Предговору које је важно нагласити: 1. разматрање карактера почињених злочина; 2. разматрање питања одговорности појединих делатника; 3. преиспитивање неких елемената званичног наратива о сребреничким дешавањима.

Цео овај комплекс злочина Каргановић означава као *делимично успешан пројекат регионалног уништења читаве једне људске заједнице који је био реализован често најсвирепијим средствима* . [стр. 7] У

правној литератури се још увек није садржајно расправљало о квалификацији ових злочина. Стефан Каргановић разматра две могућности: по његовом мишљењу ови злочини се могу сврстати или у категорију геноцида или у категорију *злочина мржње*

, што је нешто блажа формулација. Које особине ових недела аутор истиче као релевантне за постављање оваквих теза? Прва особина је неселективност убијања грађана српске националности. [стр. 9] Ако се изузме етницитет, не може се препознати ниједан други критеријум приликом напада. Мето су биле особе оба пола, свих старосних категорија, цивили и војно способни, а нема никаквог доказа да су припадници армије БиХ који су изводили ове нападе разматрали политички став жртава, односно степен њихове лојалности према Председништву у Сарајеву, чији је орган Армија БиХ била и које се самоидентификовало као репрезент свих грађана БиХ, па тако и оних српске националности (што је био став прихваћен и од међународне заједнице). Строго говорећи може се извести закључак да је Армија БиХ овим нападима вршила злочине према грађанима сопствене државе.

[6]

Каргановић спомиње квалификацију ових злочина као геноцида више као теоријску могућност, за коју је неопходно додатно елаборирање засновано на правним и историјским истраживањима, него као изричиту тврдњу. Друга квалификација, која би се по нашем мишљењу могла прихватити и на основу доступне евиденције, јесте да је у питању *злочин мржње*. Према правној теорији злочин мржње је формулација која указује да се ради о умишљају који превазилази оквире уобичајне кривичне радње и прелази у систематско неселективно деловање против људске групе. Шта све указује да је у питању злочин мржње? Приликом напада на Рупово село циљ нису били само мештани већ су спаљени и школа и привредни објекти што указује да је циљ био уништавање средстава за живот једне заједнице. [стр. 9] Жртве великог броја убистава били су људи који ни теоријски нису представљали потенцијалну војну претњу.

[7]

Узвици

Алаху екбер

који су пратили већину напада сведоче о изразитој верској мотивисаности нападача, о чему уосталом сведочи већ споменута склоност да се напади врше на велике православне празнике. Учитељица Есма Киверић из Сикирића, наоружана аутоматском пушком, приликом једног

похода

бодрила је нападаче да не отпочињу пљачку док не побију све

од врата до врата

. [стр. 10] Без обзира на квалификацију која може бити дискутабилна ван сваке сумње се може прихватити да је реч о систематским нападима једне етничке заједнице против друге. У овим походима са муслиманске стране учествовали су и жене и деца са џаковима за прикупљање плена.[стр. 11] Каргановић такође разматра и релавитизацију ових злочина са муслиманске стране као и аргументацију коју она покушава да исконструираше – наиме, тврди се да је и поред инцидента напад на српска села био нужан јер се сребреничка енклава налазила у блокади па је на тај начин требало омогућити допремање хуманитарне помоћи УНПРОФОР-а и уопште снабдевање Сребренице. У светлу података који су наведени у књизи оваква аргументација губи било какву уверљивост. Српска села живела су у подједнакој оскудици као и муслиманска па се из њих није могло вршити снабдевање муслиманских насеља. С друге стране пљачкањем српских насеља Армија БиХ је вршила насиље над грађанима сопствене земље – потребне ресурсе је свакако могла да добије реквизирањем, административним путем, без било каквог насиља над становништвом. Такође, српске снаге нису вршиле систематско спречавање дотурања хуманитарне помоћи већ су вршиле контролу конвоја да испитају да ли се њима дотура оружје – на шта су имали право по слову споразума о демилитаризацији. [стр. 13] Заправо, ни складишта у Сребреници нису била тако празна већ је допремљеном хуманитарном помоћи располагао Насер Орић – према сведочењу Фатиме Машић помоћ УНПРОФОР-а није дељена становништву већ је коришћена за профитерско шпекулисање.

[8]

Подаци презентовани у овој књизи, како Каргановић истиче, покрећу и питање

одговорности за почињена злодела. Пред Трибуналом у Хагу Насер Орић је ослобођен одговорности за злочине почињене према српском становништву – он није био стварни командант трупа Армије БиХ у Сребреници, него један од локалних заповедника са занемарљивим утицајем тврди Хашки трибунал. Бројне чињенице оповргавају ову констатацију – генерал Сефер Халиловић, Орићев директни надређени, је пред камерама холандске телевизије изјавио да је Орић био командант свих његових јединица у Сребреници; Филип Моријон, командант УНПРОФОР-а наводи да је Орић био *господар рата* на овом подручју и да је спроводио наређења Председништва из Сарајева; низ сведочења у овој књизи указује да је Орић лично предводио неке од напада, хвалио се *постигнућима* својих јединица, посећивао и ислеђивао заробљенике што указује на његов челни положај у Армији БиХ у Сребреници.[стр. 14]

Малициозни читалац ће укључивање ових докумената тумачити као покушај стигматизације једне заједнице, у овом случају бошњачке и истицање континуитета злочина као главне карактеристике односа две заједнице.

И поред тога што сведочи о стравичим злочинима у овој књизи се не заборављају ни изузетни људи, чија хуманост у најтежим приликама мора увек да буде истакнута. [стр. 15] [9] Каргановић је желео да истакне да се у приповестима где су злочинци попут Орића главни делатници мора оставити места и за сведочанства о хуманости обичних, заборављених људи.

Посебан део књиге запремају *Прилози*. Они садрже факсимил сведочанства Фатиме Машић [стр. 170–172], затим репрезентативни избор докумената о страдању српског становништва у сребреничком крају током Другог светског рата [стр. 173–185] и на крају је дат табеларни попис српских жртава Сребренице, најважнији међу прилозима и својеврсна сума целе књиге. [стр. 186–225] Марковић је настојао да поред имена жртве да и њене личне податке: име оца, датум рођења, место и време страдања. Овај попис саздан на поузданој фактографији, представља круну истраживачких напора Драгана Марковића узиданих у ову књигу. Као недостатак књиге морамо да истакнемо што нема карте са споменутих местима као ни хронолошке табеле свих споменутих дешавања. Ова два помоћна средства неопходна су за сналажење свакоме ко већ није подробно обавештен о географији овог краја и током рата у источној Босни.

[10]

У ситуацији коју смо описали на почетку овог приказа у којој се од Срба искључиво

очекује некритичка самоосуда књига *Српске жртве Сребренице 1992—1995*. аутора Драгана Марковића, у битном је несавремен спис. Зашто је то тако? Зато што ова књига не подилази преовлађујућим идеолошким обрасцима, зато што одступа од наметнутих шема самоосуде и срамног прелажења преко сопствених жртава. Она је несавремена јер у доба идео

лошког

наговештава

рационално

и позива другог на заједничко преиспитивање и рационално сагледавање прошлости. Она антиципира оно стање јавне свести и извештајан степен интелектуалног поштења када се о догађајима из прошлости, без обзира колико неугодни били, неће проповедати него разговарати и полемисати уз чврст ослонац на непристрасно утврђене чињенице. У једној интелектуално развијеној средини, која са нестрпљењем очекује да се догађаји што поштеније и свестраније сагледају, оваква књига би свакако била одавно објављена у издању одговарајућих институција, чији би циљ био да се расветле сва ратна дешавања. Ова запажања о

пожељној свести

и

ставовима

о ратним дешавањима на територији бивше Југославије тежња су да се сагледа контекст у којем се ова књига појављује – оно што би у другачијим околностима била очекивана обавеза државних установа резултат је овде личне иницијативе и прегалаштва, племените тежње да се допре до истине. Тако да ову књигу готово у подједнакој мери одређује контекст у коме се појављује као и садржај од кога је сачињена.

Резултате и значај ове књиге можемо сагледати из неколико перспектива: прво она је значајан допринос фактичком познавању ратних дешавања у Босни између 1992-1995. године. Овако исцрпно истраживање може, и надамо се да ће послужити као позив за дијалог о жртвама рата на подручју Босне и Херцеговине и за истраживање најширег комплекса питања која се односе на грађански рат у Босни. Друго, оваква књига обесмишљава клишее о рату у Босни и Херцеговини, нарочито присутне у бошњачкој јавности која инсистира на тобожњој спољној српској агресији и генициду који је у заједничком злочиначком подухвату починило српско руководство, рачунајући ту и Републику Српску и Савезну Републику Југославију. Када је у питању идеја о спољашњој агресији као оквиру ратних дешавања у БиХ морамо се подсетити оних докумената објављених у *Прилозима* који сведоче о препознатљивом обрасцу понашања и у Другом светском рату и у Грађанском рату у Босни и Херцеговини. Малициозни читалац ће укључивање ових докумената тумачити као покушај стигматизације једне заједнице, у овом случају бошњачке и истицање континуитета злочина као главне карактеристике односа две заједнице. Разуме се да ово тумачење не представља интенцију аутора – смисао ових докумената је да покажу како је и у једном и у другом сукобу понашање делатника било детерминисано махом локалном узроцима, антагонизмима који су присутни независно од политичког и идеолошког контекста у коме се остварују. Разуме се да се ти антагонизми могу превладати, али не тако што ће се скривати испод слојева

идеологије него тако што ће се разумети њихова суштина. Стефан Каргановић, напомиње да је занемаривање српских жртава у Сребреничком крају и истргнуће три јулска дана 1995. године из контекста целокупних ратних дешавања мотивисано наметањем колективне кривице српском народу и као погодно оправдање за различите политичке притиске. Свакако да је ово примарни разлог. Ми бисмо ипак додали да је скрајнутост српских жртава неопходна да би се идеолошка матрица о *српској агресији*

и

геноциду

уопште могла одржати. Може се повући паралела између ова два кључна идеолошка конституента бошњачке националне идеологије и титоистичке формуле

братства и јединства

– иако им је садржај различит заједничко им је што се конституишу насупрот стварности, активно потискујући колективно, историјско искуство једне заједнице. Такво наметање идеологизоване слике стварности не само да не може да издржи критичко преиспитивање него, што је још важније, не може да допринесе помирењу различитих заједница у Босни и Херцеговини. На крају, у духу уводничарских речи које смо преузели од Мила Ломпара, кључна улога ове књиге је одбрана једног фундаменталног права српске заједнице, права на сећање.

[1] Мило Ломпар, *Моралистички фрагменти*, Нолит, Београд 2009, стр. 66.

[2] Међу публикацијама Историјског пројекта Сребреница својим значајем издваја се књига *Сребреница: Деконструкција једног виртуелног геноцида* која је дело Стефана Каргановића и Љубише Симића (издања ове монографије стално се допуњују новим сазнањима тако да она представља својеврстан целовит преглед сазнања о масакру у Сребреници 1995. и догађајима који су му претходили до којих је дошао Историјски пројекат Сребреница). Такође веома је значајан и превод књиге Едварда Хермана и његовог истраживачког тима о Сребреници:

Масакр у Сребреници. Докази, контекст, политика

(Београд, 2011). У првоспоменутој монографији изнета су и нека сазнања о страдању српског становништва на овом простору а сличној тематици посвећена је и монографија Љубише Симића

Страдање српске Сребренице: фотографски путопис кроз земљу јада и чемера

(Београд, 2010). Последња у низу публикација Издања је у коауторству са недељником *Печат*

„Сребреница — фалсификовање историје”, *Зборник критичких есеја поводом масакра у Сребреници професора Едварда Хермана*

, одговорни уредник Стефан Каргановић, Историјски пројекат Сребреница, Наш Печат доо, Београд 2012. и обухвата есеје неколико аутора који су се бавили овом

проблематиком. Бројни текстови о дешавањима у Сребреници, документа, сведочења и електронске публикације могу се пронаћи на интернет сајту Историјског пројекта Сребреница:

<http://www.srebrenica-project.com/sr/>

, приступљено 5. августа 2012.

[3] Критичком сагледавању овог пројекта који, како сам Каргановић на више места пише, представља у неким сегментима позитиван отклон у сагледавању дешавања у БиХ са бошњачке стране посвећена је брошура *Босански атлас злочина Истраживачко документационог центра из Сарајева. Критички осврт*, уредио Стефан Каргановић, Београд 2010.

[4] Акта која дефинишу злочин геноцида не улазе у разматрање која је доња граница броја жртава да би се неки злочин окарактерисао као геноцид већ га пре свега дефинишу као злочин немаре што подразумева (најчешће политичку) вољу да се неселективно униште припадници неке заједнице.

[5] NIOD Report 2002, *The Yugoslav Problem and the Role of the West, 1991—1994*, Chapter 10: Srebrenica under siege, наведено према Драган Марковић, *Српске жртве Сребренице 1992—1995*, Београд 2012, стр. 18.

[6] Судаћи према реторици у светској политичкој арени последњих неколико година насиље неке власти над сопственим становништвом је довољан разлог за међународну интервенцију. То проистиче из такозваног R2P (*Right to Protect*) које је у међународнополитичком жаргону присутно баш од сребреничких дешавања из јула 1995. године. Разуме се да злочини над српским становништвом у истом подручју нису наишли ни на осуду западне јавности, а камоли да су страдалници узети у заштиту, чак је изостало и адекватно судско задовољење пред Међународним кривичним трибуналом за бившу Југославију или релевантним судским инстанцама у Босни и Херцеговини.

[7] У питању су између осталих непокретна Десанка Станојевић која је спаљена у сопственој кући у селу Ратково; Кристина Лазић која је била слепа и душевни болесник убијена је и запаљена у својој кући у селу Брежани; Драго Митровић, инвалид из Другог светског рата, убијен је у селу Подравање. [стр. 10, напомена 3.]

[8] Због овога су мусиманске избеглице чак организовале и протесте у пролеће 1993. године у Сребреници, а Фатима Машић се јавно обратила Насеру Орићу са питањем зашто се храна не дели онима којима је најпотребнија. Уместо одговора, она и њен сурпуг Салко су ухапшени а затим и физички малтретирани.

[9] Морамо споменути анонимног стражара који је у затвору у Сребреници доносио млеко Љубици Гагић, која је раније испијањем есенције покушала да изврши самоубиство. Мухарем Синановић и извесни Кадрија штитили су Анђу Обрадовић од злостављања а по њеном сведочењу Синановић јој је рекао да би је он сам ослободио али да би му у том случају побили породицу. Салко Хусић бранио је заробљене Србе а када је сазнао да је Анђа Обрадовић силована уклонио је стражара Веиза који се више није појављивао. Фатима Голић бранила је заробљену Милосаву из Кравице. Хусеин Зукић указао је помоћ рањеном Видоју Суботићу који је тако могао да се домогне болнице у Бајиној Башти.

[10] Списак свих напада може се пронаћи у књизи Љубиша Симић, *Страдање српске Сребренице*, Београд 2010, стр. 175—179. Географска карта са обележеним српским селима која су била мета напада може се пронаћи на сајту Историјског пројекта Сребреница: Мапе, http://www.srebrenica-project.com/sr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=4&Itemid=5, приступљено 13. августа 2012, посебно странице: Карта попаљених и разорених српских насеља (http://www.srebrenica-project.com/sr/images/stories/Slike-Srebrenica/mape/Karta_popaljeni_srpskih_naselja_velika.jpg) и Мапа српских насеља која су била нападнута и уништена од стране муслиманских снага из енклаве Сребреница (<http://www.srebrenica-project.com/sr/images/stories/Slike-Srebrenica/mape/Mapa-napadnutih-srpskih-sela-VELIKA.jpg>)